

Плівачук К.В.,

доцент кафедри філологічних, суспільно-гуманітарних та мистецьких дисциплін Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради "Академія неперервної освіти", кандидат педагогічних наук, доцент, заслужений учитель України

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ НА СКВИРЩИНІ
В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

У статті здійснено аналіз стану жіночої освіти на Сквирщині в кінці ХІХ – на початку ХХ століть на основі документів фондів Державного архіву Київської області, Київських єпархіальних відомостей, Центрального державного історичного архіву в м. Києві.

Висвітлено різні аспекти становлення та розвитку жіночої освіти: деякі проблеми становлення та функціонування вищого початкового училища та церковно-парафіяльних шкіл повітового міста Сквири наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., розкрито сутність гімназійної освіти на прикладі Сквирської приватної жіночої гімназії.

Ключові слова: *система жіночої освіти, церковна шкільна діяльність, церковно-парафіяльна школа, вище початкове училище, жіноча гімназія, навчальна програма.*

Актуальність проблеми дослідження. Сьогодні як ніколи є актуальною тема жіночої освіти. Гендерна політика в наш час – важлива складова політичного життя суспільства. Ураховуючи позитивні досягнення минулого, кожна держава визначає роль і місце жінки в сучасному соціумі та в майбутньому як ефективного потенціалу.

Питання розвитку шкільництва на теренах України та Київщини були об'єктом досліджень науковців [10; 12; 13; 14]. Водночас зазначаємо, що проблема розвитку освіти для жінок в окремих регіонах України розроблена в історії педагогіки не повною мірою.

Мета статті – аналіз питання розвитку жіночої освіти на Сквирщині (Київщина) в кінці ХІХ – на початку ХХ століть, впливу здобуття освіти на становище жінки в тогочасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Важливою умовою гідного становища жінки в суспільстві є здобуття нею освіти: загальної середньої, вищої, професійної. Нині безперечно можемо говорити, що чоловіки й жінки мають рівні права у здобутті загальної середньої та вищої освіти, навчання в аспірантурі та докторантурі, закріплені в Конституції України та Законі України "Про освіту". За статистичними даними, кількість жінок, які отримали вищу освіти, порівняно з чоловіками є значно більшою. Але ще кілька століть тому чоловіки займали пріоритетне місце в суспільстві, а жінки посідали другорядне місце.

Проаналізувавши історію розвитку жіночої освіти на Сквирщині в кінці ХІХ – на початку ХХ століть, переконалися, що зміни у свідомості суспільства щодо проблеми жіночої освіти відбулися поступово. Сквиря була значним повітовим центром Київської губернії у ХІХ столітті, де освіта була представлена різними типами шкіл [13]. Так, уже у ХVІІІ ст. у Сквирському повіті як приміщення для школи використовувалась хата дяка, збудована сільською громадою. 1833 року в місті Сквирі була відкрита перша державна

школа – парафіяльне однокласне училище. Учителем у навчальному закладі був О. Вербицький. Педагогами нерідко призначали відставних військових, звільнених із роботи чиновників та інших фахівців, які раніше ніколи не працювали у сфері педагогіки. Училище перебувало в найкращому будинку міста Сквирі; ним опікувалася Сквирська міська дума.

Упровадження "Положення про початкові народні училища" (1864) [11] законодавчо закріпило створення початкової школи для дітей усіх станів і, що важливо, обох статей. Їх метою було утверджувати в народі релігійні й високі моральні якості, поширювати корисні знання. Це були переважно земські та церковно-парафіяльні школи. Навчальний план цих шкіл включав Закон Божий (короткий катехізис і священну історію), читання за книгами церковного й цивільного друку, письмо, арифметику, церковні співи. Термін навчання становив 2-3 роки, на поч. ХХ ст. – 4 роки.

Водночас зазначаємо, що стан навчання сільських дівчаток усюди був незадовільний. Небажання селян навчати доньок зумовлювалось економічними (зайнятість дівчат у господарстві) та психологічними чинниками (упередженість проти жіночої освіти). Збільшення частки дівчат у народних училищах помітно тільки з кінця ХІХ ст.

У 1869 році було створено Сквирське двохкласне народне училище, де був перший клас чоловічого народного училища і перший клас жіночого народного училища [4]. Учителем було призначено Я. Гребенникова, який у майбутньому став освітнім діячем Київщини. І хлопчики, і дівчатка вивчали Закон Божий, читання, письмо, каліграфію, арифметику, креслення, географію, історію та церковний спів. Для дівчаток було відведено окремий навчальний корпус. У зв'язку з тим, що цей корпус виявився дуже старим, на засіданні Сквирської міської думи вирішили збудувати нове приміщення для дівчаток. 22 жовтня 1896 року інспектор державних шкіл Київської губернії повідомив попечителя Київського навчального округу, що приміщення побудовано, тож можливо розпочинати навчання дівчаток у новому корпусі [6].

Сквирське двохкласне народне училище було розміщене на території сучасної міської школи № 2. Це були навчальні заклади, які офіційно називалися "початковими училищами підвищеного типу". У 1914 році їх було реорганізовано у вище початкове училище, у якому діти вчилися 5-6 років.

У двох приміщеннях двокласного училища на початку ХХ ст. навчалось 342 хлопці та 178 дівчат. Двокласні училища утримувалися держбюджетом; у закладі працювали державні вчителі, а священика запрошували викладати лише Закон Божий.

Двокласні училища відкривалися й у селах, перше – у Самгородку. У Сквирському повіті таких освітніх установ було 10 на 16 волостей [13].

Як зазначено в архівних документах, на приміщенні училища з'явився напис: "Сквирское городское училище, основанное в 1864 году". Це вже було світське двокласне училище, яке функціонувало до 1914 року. У закладі навчалися діти протягом 5-6 років. Загалом двокласні училища були навчальними закладами "підвищеного типу" і призначалися для навчання дітей різних станів (дрібних урядовців, торговців, ремісників).

Міське церковно-парафіяльне училище, де діти навчалися 2-3 роки, розташовувалося поруч; у ньому було організовано навчання підготовчих класів для двокласного училища.

У процесі дослідження нами було встановлено, що в 1914 році міське двокласне училище стало вищим початковим чотирикласним училищем; у закладі учні засвоювали письмо, читання, одержували знання з математики (арифметики, геометрії), відомості із природознавства, географії, історії [13]. Випускників училища зараховували на перший курс духовної семінарії; вони могли займати посади письмоводителів в установах і приватних конторах. Директором чотирикласного вищого початкового училища був викладач словесності П. Рижков (перед цим очолював двокласне училище, замінивши на цій посаді М. Куриндіна).

Вище початкове чотирикласне училище проіснувало в Сквирі до 1918 року, коли за державним документом від 16 жовтня 1918 р. "Про єдину трудову школу" у Сквирі було

ліквідовано училища та гімназії, а замість них відкрито дві трудові загальноосвітні школи II ступеня для дітей 8-16 років [13]. Важливо, що в цих навчальних закладах було запроваджено спільне навчання хлопчиків і дівчаток, скасовано плату за навчання. Однієї із міських шкіл, де раніше була чоловіча гімназія, було присвоєно ім'я І. Франка (навчання проводилося українською мовою), а другій, де була жіноча гімназія та чотирикласне училище, – ім'я В. Короленка (навчання здійснювалося російською мовою).

Водночас на Сквирщині в кінці XIX ст. існували й церковно-парафіяльні школи, які функціонували при церквах. Найбільш відомою в місті була церковно-парафіяльна школа при Свято-Успенському храмі, заснована 1875 року священиком Ф. Фаворським за власні кошти [15]. Варто зазначити, що і в цьому закладі навчалися хлопчики і дівчатка – 35 та 18 відповідно. Процес навчання тривав із жовтня до червня.

У закладі священнослужитель викладав Закон Божий та деякі богословські предмети. Міська влада значною підтримувала цю школу, виділяючи кошти для придбання підручників.

На початку діяльності закладу до першого класу парафіяльної школи (у 1875 році) було зараховано 9 хлопчиків і 5 дівчаток; 1912 року в єдиному першому класі парафіяльної школи навчалися вже 67 першокласників та 50 першокласниць [15].

У доповіді інспектора Сквирського повіту "Про результати перевірки шкільної справи в повіті" [2] зазначено, що класна кімната простора, заняття розпочалися із 17 вересня. У журналі записано 57 хлопчиків та 15 дівчаток, які поділені на три групи. Успіхи із засвоєння Закону Божого задовільні, хороші та дуже хороші. Грамоті учні навчалися за звуковим методом. На думку інспектора, учні вміють читати слова і речення; успіхи з читання старослов'янською мовою були задовільними; диктанти школярі писали задовільно, каліграфію засвоїли також на задовільному рівні. Учителем церковно-парафіяльної школи була А. Крижановська, яка закінчила курси Київського Єпархіального жіночого училища.

При Свято-Троїцькому соборі 1879 року також почала функціонувати церковно-парафіяльна школа, де першим і останнім завідувачем дорадянського часу був протоієрей о. Ф. Чайковський. Майже чотири десятиліття протоієрей о. Феодосій Чайковський займався пастирською та педагогічною діяльністю. Допомогали священику навчати дітей С. Крашановська та Корчинський, які були вчителями. У 1903 році в цій школі навчалися 45 хлопчиків та 25 дівчаток. Священик Свято-Троїцького собору протоієрей о. Ф. Чайковський створив фонд стипендій як пожертву учням церковно-парафіяльної школи в сумі 500 карбованців [1]. Стипендія видавалася для утримання дітей-сиріт, а також бідних міщан, православних бідних, які добре навчалися.

У 1915 році в обох вищезазначених парафіяльних школах навчалися 134 хлопчики та 40 дівчаток.

Отже, у кінці XIX – на початку XX ст. на Сквирщині функціонували як церковно-парафіяльні школи, так і народні училища, у яких навчалися і хлопчики, і дівчатка.

Зважаючи на те, що у Сквирському повіті більшість дівчат навчалися грамоти в церковно-парафіяльних школах, а початкову домашню освіту мали змогу отримати лише дівчата із заможних сімей (таких, відповідно до списків учнів, було небагато), можна зробити висновок, що батьки не були зацікавлені, щоб дівчата були грамотними.

В однокласних церковно-парафіяльних школах Сквирського повіту (відповідно до розкладу) вивчалися такі предмети: закон Божий, російська мова, чистописання, церковні співи, математика, рукоділля (для дівчат) [4].

Згідно шкільних листків про стан церковних шкіл у Сквирському повіті за 1899 рік [4] дізнаємося, що в окрузі функціонували такі навчальні заклади: другокласні школи (1), двокласні (2), однокласні (64), школи грамоти (64).

На початку XX ст. було відкрито земські школи в Антонові, Самгородку, Малих Лисовцях, Великих Єрчихах, Шамраївці, Кривошійнцях, Татарнівці (Оріховцях),

Краснолісах. У Пишиківській, Безугляцькій сільських двохкласних школах у період літніх польових робіт були організовані "ясла-приюти" для малолітніх дітей.

У другій половині XIX ст. ідея створення жіночих гімназій як відкритих і всестанових освітніх навчальних закладів для дівчат набула практичного втілення та законодавчого регулювання. У 1870 році було затверджено "Положение о женских гимназиях и прогимназиях" [11], яке визначало напрями розвитку середньої жіночої освіти в Російській імперії практично до 1917 року. Досить докладно цей документ було проаналізовано у праці Е.Днепров та Р. Усачової "Среднее женское образование в России" [7].

Серед головних позитивних нововведень, започаткованих цим положенням, дослідниками визначено такі:

- відкритість гімназій для представниць усіх станів і віросповідань;
- розширення сфери жіночої педагогічної праці;
- збільшення терміну навчання (згідно з документом, навчання дівчат у гімназіях тривало 7 років);
- можливість для вихованок продовжити здобувати освіту (в додатковому восьмому (педагогічному) класі за річним або дворічним терміном навчання).

У кожній гімназії створювалися опікунські ради, які займалися поширенням позитивного образу гімназій у суспільстві, і педагогічні ради, які вирішували питання щодо навчальної і виховної складових освітнього процесу.

У 1909 році у Сквирі була відкрита чоловіча гімназія на кошти дворянина П. Сувчинського, директором якої був І.Григорович, а згодом – Ф. Іванов [13]. 17 грудня 1910 року міський голова Т. Стефановський надіслав лист куратору Київської шкільної округи П.Зілову із проханням відкрити в 1911-1912 н. р. жіночу гімназію у складі чотирьох класів за рахунок утримання містом [4]. Тож у 1911 році в місті почала працювати жіноча гімназія (директор – М. Кондратович).

Сквирська міська жіноча гімназія належала до середніх загальноосвітніх шкіл, де навчання тривало 8 років; восьмий рік навчання мав спеціальне завдання – підготовка вчителів і домашніх вихователів [14]. Програма навчання в жіночій гімназії відрізнялася від подібних чоловічих навчальних закладів предметами, що вивчалися: у ній не передбачалося засвоєння класичних мов, а натомість введено природознавство.

У 1916 році в жіночій гімназії навчалося 223 учениці, у 1918 – 475 [9]. У 1916-1917 роках в навчальному закладі викладалися такі предмети: Закон Божий, російська мова і славістика, математика, географія, історія, рукоділля, німецька і французька мови, малювання, фізика, а в педагогічному класі – гігієна, педагогіка, література, методика початкового навчання, співи та малювання [3].

Навчання в гімназії розпочиналось щоденно із загальної ранкової молитви православних гімназисток в актовій залі, а дівчат інших віросповідань – в окремих класах. Після молитви всі учні збиралися до актової зали для виконання народного Гімну [5].

Важливим у гімназії було викладання Закону Божого. На цю посаду завжди обирали найбільш підготовлених священиків, тому що їм доводилося спілкуватися з неправославними учнями [9]. Жіноча гімназія була навчальним закладом, де середня успішність була досить високою. У 1917-1918 роках ця цифра становила 81,3%. Очевидно, у навчальному закладі працювали педагоги, які відповідально та творчо організовували навчально-виховний процес.

Жіночі прогімназії (неповна середня школа) були 3-класними, їх програма прирівнювалася до повітових училищ. На початку 20 століття майже всі вони були реформовані в гімназії.

Варто зауважити, що навчальна програма жіночих гімназій хоч і відрізнялася незначною мірою від змісту навчання в чоловічих гімназіях, але була досить наближеною за наповненням.

Розглянемо більш детально особливості змісту та організації навчання в розглянутих навчальних закладах [7; 12; 14]. Заслугує на увагу те, що гімназистки педагогічного класу використовували фізичні прилади чоловічої гімназії. Викладання фізики в педагогічному класі велося у фізичному кабінеті чоловічої гімназії. При чоловічій гімназії існувала метеорологічна станція, яка була відкрита 1912 року, тож адміністрація дозволяла гімназисткам педагогічного класу проводити спостереження під керуванням викладача географії. У коло обов'язків спостерігачів входили щоденні триразові обстеження: о 7 год ранку, о 13 год дня та о 21 год вечора за місцевим часом. Гімназистки спостерігали за змінами температури, вологістю повітря, тиском повітря, напрямком і швидкістю вітру, хмарністю і (один раз на добу о 7 год ранку) за кількістю атмосферних опадів, за товщиною льодяного покриву річок та озер, за товщиною снігового покриву, за температурою ґрунту на різних глибинах і на поверхні землі [5]. На уроках природознавства використовували посібники з мінералогії: мінерали, гірські породи та ін.

Для проведення уроків ботаніки використовували таблиці Шенкеля, колекцію мікроскопічних препаратів з анатомії рослин; учні, які вивчали зоологію, мали змогу оглядати опудала вовка, лисиці, ховрашків, равликів, білок, голубів, європейської черепахи, риб тощо. У навчанні для демонстрування використовували сухі метелики, кропивниці, заспиртовані черв'яки, медузи та скелет людини.

На уроках рукоділля використовували інвентар – швейні машини.

У гімназії часто відбувалися виставки з малювання. Учениці молодших класів малювали геометричні фігури та посуд, а старших класів – простий і складний орнамент, ілюстрації до байок та віршів.

За власним бажанням батьків ученицям за додаткову плату можна було вивчати латинську мову (оплата – 20 крб на рік), а також займатися танцями (6 крб на рік).

Жіноча гімназія була за формою власності недержавною. Утримання гімназії здійснювалося з бюджету Сквирської міської Думи, а частина коштів надходила у вигляді плати від батьків. У 1917-1918 навчальному році навчання однієї учениці Сквирської жіночої гімназії становило 115 крб 92 коп [6]. Водночас наголошуємо, що доньки незаможних батьків звільнялися від оплати; їх навчання сплачували товариства допомоги нужденним ученицям, що створювалися в містах. Ученицям призначалися стипендії – земствами, міськими управами та приватними доброчинцями; створювалися й каси взаємодопомоги учениць.

Отже, система навчально-виховного процесу в жіночій гімназії м. Сквирі була зорієнтована на формування гармонійно розвиненої особистості; важливо, що це відбувалося за сприяння місцевої влади.

Учениці, які після закінчення гімназійного курсу були нагороджені золотою чи срібною медаллю, та випускниці педагогічного класу здобували диплом домашніх наставниць [14]. Отже, вони могли повноцінно працювати домашніми вчительками. Решта випускниць отримувала права вчительки народних училищ.

Відомо, що в 1909 році в Україні діяло 185 жіночих гімназій Міністерства народної освіти Російської імперії (109 із них – приватні), учнівський контингент яких становив 54 330 учениць; прогімназій було 48 із 5458 ученицями [12]. У Російській імперії вважалося, що освічена жінка модерного соціуму – це випускниця жіночої гімназії. Гарне знання російської мови та літератури, однієї-двох іноземних мов, засвоєння досягнень світової цивілізації давали можливість для подальшої самоосвіти та реалізації в суспільстві.

Отже, у другій половині XIX століття жіноча освіта на Сквирщині почала бурхливо розвиватися. Систему жіночої освіти становили церковно-парафіяльні школи, училища, єпархіальні жіночі школи, професійні початкові й середні навчальні заклади, жіночі гімназії.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши типи навчальних закладів та організацію навчання в них у Сквирському повіті в кінці XIX – на початку XX століть, з'ясували, що початкова освіта для дівчаток упроваджувалася в однокласному парафіяльному училищі та

церковно-парафіяних школах, гімназії. Утримувалися початкові школи коштом міських і сільських громад, поміщиків.

Відкриття приватної жіночої гімназії на початку ХХ ст. було досить нелегкою справою. Це пов'язано з тим, що відповідно до "Положення про приватні гімназії" жіночим закладам освіти статус гімназії не надавався, а жіноча освіта в імперії створювалася і вибудовувалася як неурядовий сектор імперської системи освіти, фінансований переважно за рахунок громадськості.

Водночас функціонування Сквирської міської гімназії забезпечувало можливість дівчатам здобути повноцінну тогочасну освіту, а здобуті загальні знання вдосконалити на Вищих жіночих курсах, згодом передати їх своїм дітям, що, безумовно, покращувало рівень грамотності населення.

Окрім цього, освіта надавала жінці можливість реалізуватися, повноцінно працювати, оптимально використати власний потенціал, а отже, мати вплив у суспільстві, долучатися до громадського життя. Саме освіта була тим важливим чинником, який дозволяв почуватися жінці цивілізованою людиною в тогочасному патріархальному суспільстві.

Список використаних джерел

1. Архів Київського Епархіального Училищного Совета. – Ф. 276.– Оп. 1.–Спр. 116. – Арк. 14.
2. Архів Київського Епархіального Училищного Совета. – Ф. 276. – Оп. 2. –Спр. 9. – Арк. 141.
3. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 25.
4. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 25.
5. Державний архів Київської області. – Ф. 276. – Оп. 3. – Спр. 742. – Арк. 3.
6. Державний архів Київської області. – Ф. 707. – Оп. 225. – Спр. 13а. – Арк. 1.
7. Днепров Э. Д. Среднее женское образование в России : учебное пособие / Э. Д. Днепров, Р. Ф. Усачева. – М., 2009. – 270 с.
8. Отчет о состоянии церковноприходских школ Киевской епархии // КЕВ.– 1903. – №9. – С. 7.
9. Отчет о состоянии церковноприходских школ Киевской епархии // КЕВ. – 1903. – №8. – С. 5.
10. Перерва В.С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини ХІХ – початку ХХ ст. / В.С. Перерва. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.
11. Положение о женских гимназиях и прогимназиях министерства народного просвещения [Электронный ресурс] // Хрестоматия по истории педагогики / под. ред. С. А. Каменева ; сост. Н. А. Желваков. – М., 1936. – Т. IV. – С. 53. – Режим доступа : <http://www.detskiysad.ru/raznlit/istped005.html>.
12. Сірополко Степан. Історія освіти України / С. Сірополко. – К. : Наукова думка, – 2001. – 440 с.
13. Сквиря : сторінки історії. – 2 вид. / за ред. В.І.Цимбалюка. – Біла Церква, 2003. – 327 с.
14. Сухенко Т. Роль громадськості та приватних осіб у створенні в Україні середніх жіночих закладів (ХІХ – поч. ХХ ст.) // Початкова школа. – 1997. – №8. – С. 56–59.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 127. – Оп. 1011. – Спр. 2543. – Арк. 15.

Пливачук Е. В. История развития женского образования в Сквирском уезде в конце XIX – в начале XX столетий

В статье осуществлен анализ состояния образования для женщин на территории Сквирского уезда в конце XIX – в начале XX столетия на основании документов Государственного архива Киевской области, Киевских епархиальных ведомостей, Центрального государственного исторического архива в городе Киеве.

Рассмотрено разные аспекты становления та развития женского образования: некоторые проблемы становления та деятельности высшего начального училища и церковно-приходских школ уездного города Сквиры в конце XIX – в начале XX ст., раскрыто сущность гимназического образования на примере Сквирской женской гимназии.

Ключевые слова: система женского образования, церковная школьная деятельность, церковно-приходская школа, высшее начальное училище, женская гимназия, учебная программа.

Plivachuk, K.V. The history of the women's education development in Skvirshchina Area in the Late 19th and Early 20th Centuries

The article analyzes the state of the women 's education in Skvirshchyna in the end of the XIX – the beginning of the XX century. Different aspects of the formation and development of the women's education are highlighted, the essence of a gymnasium education on the example of the Skvira private women's gymnasium is revealed. Based on the documents kept in the funds of the State Archives of Kyiv region, Kyiv eparchial information, Central State Historical Archives in Kyiv, we covered some problems of the formation and functioning of the higher elementary school, schools of literacy and church parish schools of the county city of Skvira in the end of XIX – at the beginning of XX centuries.

Key words: system of female education, family education, church school activity, church parish school, traditional education, higher elementary school, gymnasium for women, curriculum.